

Antakya Ağzında -°k ve -°şkAn Eklerinin Kullanımı

Dr. Jale ÖZTÜRK

Türkçenin temelinin tarihin karanlık devirlerine dayandığını bilmemize rağmen, dilimizin yazılı verimlerden önceki durumu bilimsel açıdan oldukça karanlıktır. Yazı dilinde yer almayan birçok arkaik yapıyı bünyesinde saklayan Anadolu ağızları, yapılacak çok derin ve kapsamlı bir araştırma ile Türkçenin karanlıkta kalan bazı noktalarına ışık tutacak bir hazine değerindedir. Ancak Anadolu ve Rumeli ağızları üzerinde yapılan çalışmalar henüz noktaları aydınlatacak kadar yeterli değildir. Özellikle bazı bölge ağızları üzerinde ise hemen hiç çalışılmamıştır; bu ağızlardan biri de Hatay ağzıdır. Hatay ağzı üzerinde yapılmış bir doktora çalışması yoktur, az sayıdaki lisans ve yüksek lisans tezinin de Hatay ağzını bilim dünyasına yeteri kadar tanıtmadığı görülmektedir. Biz bu yazıda hem Hatay ağzına dikkat çekmeyi hem de Hatay ağzında yer alan -°k ve -°şkAn eklerinin kullanışlarını göstermeyi amaçladık.

Hatay ağzı deyince kendi içinde çok büyük farklılıklar göstermektedir. Antakya, Kırıkhan, İskenderun, Dört Yol, Hassa, Altınözü gibi. Bu yazıda merkez ilçe Antakya ve Antakya'nın köylerinde kullanılan iki ekin işlevlerine değineceğiz.

Yazımıza konu olan -°k ekine ölçünlü dilde fiilden isim yapım eki olarak rastlıyoruz. Muharrem Ergin, bu ek hakkında şu bilgiyi verir: “*Bu ek de eskiden beri çok işlek olan fiilden isim yapma eklerinden biridir. Yaptığı isimler umumiyetle fiilin gösterdiği hareketten doğmuş bulunan veya o hareketi yapan çeşitli nesneleri karşılar: aç-ı-k, saç-ı-k, düş-ü-k gibi*” (Ergin 1990: 178).

Tahsin Banguoğlu, “*Eski ve çok yaygın bir geçmiş sıfat-fiili şeklidir. Ek dilimizde bu işleyişini yitirmiş, geniş ölçüde ve çoğu zaman edilen anlamlı (kesik X kesil-miş) fiilden sıfatlar yapar olmuştur. Anadolu ağızlarında bu üremenin eski sıfat-fiil işleyişini andıran kullanışlarına rastlanır (Ali gelmeyektir = gelmemiş olmalıdır).*” (Banguoğlu 1995: 248) diyerek ekin sıfat-fiil kökenli olduğunu ileri sürmüştür.

Ekin Eski Türkçede kullanımı hakkında Gabain, “*Bu ekle yapılan isimler,*

bazan edilgenlik, bazan yapılan işin sonucunu bildirir; sıfat olarak ise daha çok kullanılır." diyerek şu örnekleri verir:

"anuk: hazır, hazırlanmış; közüçük: pencere; bark: mal,mülk; yok: yok, yokluk, tok: tok" (Gabain 1988: 54).

"-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarındaki Kullanışları" adlı makalesinde Ahmet Buran (1994) ekin işlevleri ile ilgili şu tespitleri yapmıştır:

- A. Ekin yapım eki olarak kullanışı
- B. Çekim eki olarak kullanışı
 - B1 -mış fonksiyonu ile kullanışı
 - B2 -yor fonksiyonu ile kullanışı
- C. Sıfat-fiil fonksiyonu ile kullanışı
- D. Zarf-fiil (Gerundium) fonksiyonu ile kullanışı (Demir 1996: 43-56)

Ekin Anadolu ağzlarında şimdiki zaman işlevinde kullanımı ile ilgili olarak Nurettin Demir, Türkçede şimdiki zaman ekinin ortaya çıkışında birleşik fiil sisteminden yararlanıldığını, birleşik fiil sisteminde de daha çok ünlü zarf-fiillerin kullanıldığını ama seyrek olarak da olsa -ip zarf-fiilinin de birleşik fiil sisteminde kullanıldığını belirttikten sonra -ik ekinin Anadolu ağzlarında zarf-fiil olarak da kullanıldığını ifade ederek ve özellikle Muğla ağzlarındaki p>k ses değişimlerinden hareketle ekin -pg >kg şeklinde bir değişimle oluştuğu sonucuna varmıştır (Demir 1996:43-56).

Hatay ağzı üzerine yapılan bir bitirme tezinde ise şu tespit yapılmıştır: *"-mış, -miş partileri yerine -ik,ik;-uk,-ük ekleri kullanılır. Yanmamış ev: yanmayık ev, yanmış ev: yanık ev, tutulmuş kuş: tutuluk kuş, ölmüş adam: ölük adam Atıf geründişi -ip eki yerine bazen -ik eki kullanılır. Yiyip içmişler./ Yiyik içikler. Gidip gelmişler/ Gidik gelikler"* (Miskioğlu 1960: 32-34).

-°k ekinin Antakya ağzındaki kullanımları:

-°k eki Antakya ağzında belirsiz geçmiş zaman ve zarf-fiil işlevlerinde kullanılmaktadır.

1. Belirsiz geçmiş zaman eki olarak kullanımı:

Olumlu fiille basit zamanlı:

geliğim, geliksin, gelik; geliğik, geliksiniz, gelikler

görüğüüm, görüksün, görük; görüğüük, görüksünüz, görükler

Olumsuz fiille basit zamanlı:

gelmeyiğim, gelmeyiksin, gelmeyik; gelmeyiğik, gelmeyiksiniz, gelmeyikler

Soru eki ile:

gelik mim, gelik miñ, gelik mi; gelik miyik, gelik misiniz, gelikler mi

Antakya Ağzında -°k ve -°şkAn Eklerinin Kullanımı

Birleşik zamanlı belirsiz geçmiş zamanın hikâyesi:

gelikDim, gelikDiñ, gelikDi; gelikDik, gelikDiñiz, gelikDiler

Belirsiz geçmiş zamanın rivayeti:

gelikmişim, gelikmişin, gelikmiş; gelikmişik, gelikmişiniz, geliklermiş

Belirsiz geçmiş zamanın şartı:

geliksem, gelikseñ, gelikse; geliksek, gelikseñiz, geliklerse

-°k eki Antakya ağzında belirsiz geçmiş zaman işlevi ile tıpkı -m°ş eki gibi kullanılmakla birlikte, ek fiile gelmemesi ile -m°ş ekinden önemli ölçüde ayrılmaktadır. Ek fiile gelmediği için, bu ekle yapılmış rivayet birleşik çekime ve bu ekin isimlere gelme durumuna Antakya ağzında rastlanmamaktadır.

Ömer Asım Aksoy, ekin Gaziantep ağzında üç manayı anlattığını belirtmektedir (Aksoy 1945:176-180); Antakya ağzından tespit ettiğimiz örneklerde de ek, Gaziantep ağzındaki gibi belirli geçmiş zamanla belirsiz geçmiş zaman arasında bir işlevle , kuvvetli bir belirsiz geçmiş işlevi ile ve tahmin işlevi ile kullanılmaktadır. Yöreden tespit edilmiş belirsiz geçmiş zaman işlevli örnekler:

Ekin belirli geçmiş zamanla belirsiz geçmiş arasında bir işlevle kullanıldığı örnekler:

Kele Haddiğ, öğlene yemek yapık mız? Şu döle az vererek, pastalara sündüklenik durō. (Antakya-merkez)

Hocam, Allah koya seni, bütüin gēce yatmayık, ders çalışık, geçerse babasının yanına Almanya'ya gidici. (Antakya-merkez)

Avradı görük mün, biç güzelliği kalmayık, gençliğinde mama kimiydi, bakmaya kıyamazdın. (Antakya-Üzümdalı köyü)

Yengemiñ mantosunun eteğini yapığım, bir üttüsü kalık. (Antakya-merkez)

Kuvvetli bir belirsiz geçmiş zaman işlevinde kullanıldığı örnekler:

Akşam bizim berif ciğer alıkDı, Allah ciğer atasına yakmıya sizi , kebab edik yidik. (Antakya-merkez)

Herkes yatınca dostuna gidermişti, keni koñşular görük. (Antakya-Üzümdalı köyü)

Kızlar, dölle acıkık , karınlarını doyurun. (Antakya-Akcurun köyü)

Tahmin işlevinde kullanıldığı örnekler:

Beñe kalırsa, ananız yimeği yakık. (Antakya-merkez)

Çabuk olun saat on, bence babam eve gelik, bize demediğini komaz. (Antakya-merkez)

2. Zarf-fiil işlevi ile kullanımı:

Dilimize Hint-Avrupa ve Sami dillerine göre oldukça kolay bir anlatım özelliği sağlayan fiilimsiler içinde zarf-fiillerin çok özel bir durumuna Bilâl

Yücel şu şekilde dikkati çekmiştir: “Zarf-fiil eklerinin cümledeki rolü dil tarihimiz boyunca önemini koruya gelmiş, işlevi zayıflayan ekler , ‘en az çaba yasası’nın aksine genişletilmiş veya takviye edilmiştir. Bunun yanı sıra, farklı kategorilerden eklerin birleşmesi, dilimize yeni zarf-fiil ekleri kazandırmıştır” (Yücel 2000: 76). Yücel’in işaret ettiği bu durumu Nuri Yüce’nin *Gerundien im Türkischen, Eine Morphologische, und syntaktische Untersuchung* (Mainz 1973) kapsamlı çalışmasına ve Leylâ Karahan’ın “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiiller” adlı makalesine bakınca daha net olarak görmekteyiz (Karahan 1994: 205-236).

Ahmet Buran -°k ekinin Anadolu ağzlarındaki durumunu incelediği makalede ekin zarf-fiil işlevi ile ilgili olarak “-Ik eki bu bakımdan tamamen -Ip ekinin kullanımına benzemekte ve yaygın olarak zarf-fiil görevinde kullanılmaktadır.” dedikten sonra Denizli, Aydın ve Antalya yöresi ağzlarından örnekler vermektedir (Buran 1994:11-18).

Antakya ağzında bu ekin zarf-fiil işlevli kullanımı ile ölçünlü dildeki -°p zarf-fiil ekinin kullanımı aynıdır. Yöreden tespit edilmiş örnekler:

-°k ekini almış zarf-fiil yüklem tarzını ve durumunu belirtir:

Ayağını yıkayıp yatağa gir. (Antakya-merkez)

Döller, kapıyı açık bırakık gidikler. (Antakya-Akcurun köyü)

Yavrum eskiden kadınlar bir iş yaparken bir evde toplanık yaparlarmıştı. (Antakya-Açıkdere köyü)

Kına gecesinde kızın arkadaşları şarkı söyleyik eğleniciler. (Antakya-Üzümdalı köyü)

Ardı ardına yapılan iki fiilden önce yapıla gelip sonraki fiile bağlar:

Çırağa ağzıma geleni söyledim, gidik ustasına söylesin deyi. (Antakya-merkez)

Hocam, bes boru anaktarını alık gelicim. (Antakya-Açıkdere)

Yumurtaların hepsini pişirik yemiş. (Antakya-merkez)

İkilemeli yapılarda kullanılır:

Derse gidince odanın anaktarını vir, odayı süpürük silicim. (Antakya-Narlıca)

Rahmatlık ablam bize bile gidik gelmezdi. (Antakya-Üzümdalı köyü)

Bazı yardımcı fiillerle beraber, tıpkı ünlü zarf-fiiller gibi, süreklilik ifade eden birleşik fiiller kurar:

Kele Ayyüş, akşam düğüne gidikmişiniz, konşular söyleyik oturō. (Antakya-merkez)

Akşama kadar hanek edik durō, herif eve gelici, yemek isteyci demiyor. (Antakya-Üzümdalı köyü)

Avrat delirik herhal, akşama kadar söylenik durō. (Antakya-merkez).

-°şkAn eki

Bu ekin benzeri -°şkInA ekinin zarf-fiil görevi ile ağzılarda kullanımına

Antakya Ağzında -°k ve -°şkAn Eklerinin Kullanımı

Prof. Dr. Leylâ Karahan “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiil Ekləri” adlı makalesinde işaret etmiştir. Ekin açılımını ise şu şekilde yapmıştır; -şkina/-ışkine -ış (FİYE)+ i-(ek fiil)+-ken (zarf-fiil eki) (Karahan 1994: 227)

Antakya ağzındaki zarf-fiil görevi ile kullanılan ektaki -kAn’ın da zarf-fiil eki -ken olduğu düşünülebilir, ekin kalın şekilleri ve Antakya ağzında -ken zarf-fiil ekinin de -kan şeklinin varlığı bu düşünceyi kuvvetlendiriyor (Sokağa bakarkan, çocuk elimden zıypık gidik, görmeyişim.)

Zarf-fiil işlevli bu ekin kullanıldığı Antakya’ya bağlı Açıkdere köyünden tespit edilmiş örnek cümleler

Hocam, usta lombaları takışkan, merdivenleri yıkaycım.

Çocukları uyutuşkan size gelirim.

Yirmi yedi numaralı daireye servise çıkışkan sizin de zilinizi çalıktım.

Döller okula gidışken, ben pazara gidicim.

Aşşaktan yokarı çıkışkan çok yorulom, buralık karilere göre değil ciğerim.

Tarlayı sürüşken Anteke’ye gelicim.

Nazlı’yı sağışkan babandan gelicik kızım, bilon, Nazlı, kene benden başkasını yaklaştırmaz.

-°şkAn ekinin Antakya ağzında zarf-fiil işlevli kullanımı ekin kökeni hakkında bir bilgi vermez, ancak -°k ekinin Antakya ağzındaki kullanımı, Demir’in -ıp gelir > -ık gelir biçimi sebebiyle -pg > -kg olmuştur (Demir 1996: 43-56), şeklindeki tahminini pek güçlendirecek biçimde değildir. Demir’in örnek vermediği ama varlığını söylediği Muğla ağzındaki p > k değişimine Antakya ağzında rastlanmamaktadır. Fakat ekin belirsiz geçmiş zaman işlevli kullanımının ek fiile gelmemesi, -°p ekinin bazı lehçelerdeki belirsiz geçmiş zaman işlevli kullanımına benzediği fikrini veriyor. Bu durumda fonetik olarak değil ama işlev olarak -°p ekine benzeyen bir -°k eki ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Banguoğlu’nun dediği gibi (Banguoğlu, 1995: 248) ekin sıfat-fiil kökenli oluşunu düşünürsek, ki ekin Antakya ağzındaki belirsiz geçmiş zaman işlevi ile ölçünlü dildeki fiilden sıfat yapma işlevleri bu görüşü kuvvetlendiriyor. Karahan’ın “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiiller” adlı makalesine baktığımızda, ağızlarda bazı sıfat-fiillerin genişleyerek zarf-fiil olarak kullanılmaları oldukça yaygındır, hatta aynı makalede olumsuz fiillere gelen -mış sıfat-fiilinin, Rize, Erzurum ve Gümüşhane ağızlarında tıpkı -madan / -meden zarf-fiil eki gibi kullanıldığı belirtilmiştir (Karahan 1994: 220-226). Bu durumda -°k ekinin Eski Türkçede bir sıfat-fiil eki olduğu ve bu sıfat-fiil ekinin Anadolu ağızlarında zamanla kip eki ve zarf-fiil eki işlevleri ile de kullanılmaya başlandığı kuvvetle muhtemeldir.

Örnek metinlerde kullanılan çeviri yazı işaretleri:

é: kapalı e

η :nazal n

D: yarı ötümlü t

ō : uzun o

Kaynakça:

- Aksoy, Ömer Asım (1945), *Gaziantep Ağzı-I*, İstanbul, TDK yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin (1995), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK yayınları.
- Buran, Ahmet (1996), “-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı”, *TDAY- Belle-ten*, Ankara, s.11-18.
- Caferoğlu, Ahmet (1962), “Muğla Ağzı”, *TDAY- Belleten*, Ankara, s.107-130: TDK yayınları.
- Demir, Nurettin (1992) “Güneybatı Anadolu Ağızlarında kullanılan Şimdiki Zaman Eki -Ik gelir”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül 1992- 1 Ekim 1992)*, Ankara, s. 43-56: TDK yayınları.
- Ergin, Muharrem (1990) *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/ Dağıtım
- Gabain, A. von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (çeviren: Mehmet Akalın), Ankara. TDK yayınları.
- Karahan, Leylâ (1994) “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-fiil Ekleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, cilt: 32, Ankara: TDK yayınları.
- Miskioğlu, Ahmet (1952), “Görülme, Başkasından Duyulmayan (-ik’li) Geçmiş Zaman”, *Türk Dili*, S.: 28.
- Miskioğlu, C. İhsan (1960), *Hatay Ağzı*, AÜ DTCF Türk Dili Mezuniyet Tezi, Ankara.
- Yüce, Nuri (1999), *Gerundien im Türkischen: Eine Morphologische Und Syntaktische Untersuchung*, İstanbul: Simurg yayınları.
- Yücel, Bilâl (2000), “Türkiye Türkçesinde Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine”, *Türklük Bilimi Dergisi*, S.: 9, Sivas, s. 75-113.